

Livius als film

Lezen volgens de positionele methode

Michiel van der Keur

michielvanderkeur@gmail.com

Abstract

Reading Livy's long periods is often seen as a daunting task by students (and their teachers). Commonly, an analytical approach is used in the classroom, starting with the syntactical core of the sentence – which may, however, violate the order in which the author chose to present his material. This article presents an alternative by analysing two passages of Livy's third decade according to the positional reading method, a method that uses a colometric reading of Latin sentences and interprets new elements in the order in which they are encountered according to a fixed scheme of content positions. This allows students to follow the line of thought and images, so that they visualize and 'experience' the sentence as it unfolds – as if it were a film.

Keywords: Livy, positional method, colometric reading, didactics, reading Latin

1 Inleiding

Een veelgeroemde kwaliteit van Livius als verteller is dat hij zijn lezer in staat stelt het vertelde te visualiseren (ἐνάργεια) en zo als het ware een ooggetuige te worden.¹ Beeldende details bouwen de scènes stukje bij beetje op; in vloeiende perioden wordt ons beeld met ieder nieuw zinsdeel

¹ Dit belangrijke kenmerk van Livius' stijl wordt ook in de examensyllabus en de beide examensbundels (Jansen *et al.* 2023: 88; Hupperts en Koopman 2023: 17) van het CE van 2024 vermeld. Het belang van ἐνάργεια om de meeste impact te maken op het publiek wordt onderstreept door Quintilianus in *Institutio oratoria* 8.3.61-71, een passage die niet uitsluitend op retorica van toepassing is. Zie voor ἐνάργεια in Livius de uitgebreide bespreking in Feldherr (1998).

steeds verder vervolledigd, verscherpt en genuanceerd. We kunnen Livius zien als een filmregisseur, die met zorg de setting creëert, zijn personages introduceert en inzicht geeft in hun motivaties, zodat we ons geheel in de situatie verplaatsen en exact weten wat er op het spel staat wanneer de handeling getoond wordt. De volgorde waarin Livius zijn beeld opbouwt is dus van belang.

Helaas raakt die volgorde (en daarmee de accenten die de auteur legt) nog wel eens uit het zicht, als we in de dagelijkse lespraktijk direct tot een syntactische analyse overgaan met het oog op een correcte vertaling in het Nederlands – dat vereist immers dat we direct op zoek gaan naar een onderwerp en een werkwoord, waar het Latijn die pas later hoeft te introduceren.² De vermoedelijke veronderstelling achter deze leesmethode is dat leerlingen (en docenten) dan een vast plan van aanpak hebben, en dat inzicht in de syntactische structuur van een zin leidt tot tekstinzicht. Laat ik vooropstellen dat de syntactische analyse op zichzelf zeker nuttig is; het doorgronden van de syntaxis alleen is echter niet voldoende om een zin (laat staan een tekst) te begrijpen.³ Voor een goed begrip is het nodig je als lezer een voorstelling te maken bij de opeenvolging van beelden en ideeën en de logische of chronologische verbanden daarvan te doorzien; met andere woorden, semantiek en pragmatiek zijn minstens zo belangrijk.

Willen we recht doen aan het Latijn en aan de auteurs die we lezen, dan vereist dat dus een andere leesmethode dan de analytische. Deze bijdrage heeft tot doel de positionele methode opnieuw onder de aandacht te brengen, aangezien juist bij Livius en zijn lange, filmische perioden deze methode houvast kan bieden en ons inzicht biedt in de manier waarop de auteur zijn zinnen en zijn verhaal opbouwt, en daarmee in de accenten die hij legt. Deze methode gaat uit van een lineair leesproces (zoals wij allen in het algemeen gewend zijn teksten te lezen), waarbij tijdens het lezen iedere nieuwe woordgroep die de lezer tegenkomt een plek krijgt op basis van een vast verwachtingspatroon. Een groot voordeel is dat er dus nog steeds een ‘vast plan van aanpak’ is met evenveel aandacht voor de syntaxis, maar nu ook voor semantiek en pragmatiek, en dat we meer oog krijgen voor de volgorde waarin de auteur de informatie aan ons presenteert. De leesmethode is ontwikkeld door Wim Verbaal, en verder uitgewerkt voor toepassing in het middelbaar onderwijs door Kristien Hulstaert;⁴ in België wordt er al

2 Verbaal (2015: 19).

3 Omgekeerd kan een leerling overigens de inhoud en boodschap van een zin vaak prima begrijpen ook als deze niet *alle* syntactische finesses ervan heeft doorzien.

4 Verbaal (2015); Hulstaert (2016; 2017-2018).

met succes mee gewerkt. In het derde *Lampas*-nummer van 2018 heeft Lene ten Haaf deze leesmethode al eens toegepast op het examenpensum uit Cicero's *Pro Roscio Amerino*; in deze bijdrage zal ik hetzelfde doen voor het Livius-pensum van het CE van 2024. De metafoor van de tekst als film is ook ontleend aan Hulstaert; deze past bijzonder goed bij Livius, maar ook bij de leerling van vandaag, die meer visueel dan tekstueel lijkt te zijn ingesteld.

Hulstaert heeft laten zien hoe de methode op een vruchtbare wijze kan worden gecombineerd met het lezen van de tekst in kortere segmenten: *kola*. Met een kolometrische indeling van de tekst benaderen we niet alleen de wijze waarop een antieke lezer de tekst tot zich nam,⁵ maar ontlasten we ook het werkgeheugen van de leerling. Eén van de redenen dat leerlingen vaak moeite hebben met het lezen of vertalen van klassieke teksten is immers dat ze te veel tegelijk moeten doen: verschillende betekenissen onthouden, op uitgangen letten, kennis van de syntaxis inzetten, het totaal van de zin in de gaten houden, correct Nederlands schrijven.⁶ Wanneer we een zin bij eerste lectuur niet in zijn totaliteit benaderen, maar als een bouwwerk uit kleinere betekenseenheden, te weten de kola, die elk afzonderlijk een nieuw beeld of idee toevoegen, stellen we de leerling niet alleen in staat om kleinere stukjes te overzien maar ook om deze direct 'af te sluiten', waardoor het werkgeheugen weer vrijkomt en de leerling (hopelijk) meer gemotiveerd blijft. Ik neem aan dat u zelf de vorige zin ook op deze wijze gelezen hebt.

Hulstaert (2016: 61) geeft een mooi Latijns voorbeeld uit het verhaal van de Sabijnse maagdenroof (Livius 1.13):

(1)		<i>syntaxis</i>
	<i>Tum Sabinae mulieres,</i>	1 naamwoordgroep
	<i>quarum ex iniuria bellum ortum erat,</i>	2 betrekkelijke bijzin
	<i>crinibus passis scissaque veste,</i>	3+4 naamwoordgroepen
	<i>victo malis muliebri pavore</i>	5 participiumgroep (abl. abs.)
	<i>ausae se inter tela volantia inferre,</i>	6 participiumgroep
	[...]	

Eerst worden de Sabijnse vrouwen geïntroduceerd, dan komt een nadere bepaling waarin we eraan worden herinnerd dat het onrecht tegen deze vrouwen (de roof dus) de reden van de oorlog tussen Romeinen en Sabijnen was geweest (*ze hebben een belang*), dan zien we hun losse haren

5 Zie Hulstaert (2016: 51-56); Regtuit in dit nummer.

6 Zie de bespreking van Bartelds (2018) over *cognitive load theory* in het kader van woordenboekgebruik.

en gescheurde kleding als teken dat ze smekelingen zijn (*ze willen iets*), vervolgens lezen we hoe ze hun ‘vrouwelijke angst’ hebben overwonnen (*ze gaan een actieve rol spelen*) en tot slot wat ze dan durven: ze gaan midden tussen de rondvliegende projectielen staan om hun mannen en vaders te smeken met de oorlog te stoppen.

In de volgende paragrafen zal ik eerst de basisprincipes van de positionele methode schetsen (paragraaf 2.) Aangezien Remco Regtuit in dit nummer uitgebreid aandacht besteedt aan het lezen van Griekse teksten in kola, zal ik me hier beperken tot enige aanvullingen voor het Latijn, en Livius in het bijzonder (paragraaf 3). Vervolgens laat ik in een gedeelte van het examen-pensum van 2024 zien hoe de methode toegepast kan worden (paragraaf 4).

2 De positionele leesmethode

Communicatie, en dus ook lezen, is voor een belangrijk deel gebaseerd op verwachtingen. In het Nederlands verwachten we dat na een onderwerp en tweeplaatsig werkwoord (zoals ‘Hannibal zag...’) direct of vrijwel direct een lijdend voorwerp in enige vorm zal volgen. Een probleem bij het Latijn is dat lezen volgens een dergelijke syntactische verwachting vrijwel niet mogelijk is, aangezien de woordvolgorde niet door de syntaxis bepaald wordt. Juist op dit punt bewijst de positionele methode zich; die stelt namelijk dat ook het Latijn een vaste zinsvolgorde heeft, zij het niet gebaseerd op *syntactische* functies, maar op *semantische* rollen. Dit zorgt ervoor dat we iedere zin met een bepaald verwachtingspatroon kunnen beginnen, ook al weten we niet wat inhoudelijk exact zal volgen.

Het Latijn plaatst elementen naast elkaar volgens een vast basisprincipe. Een woord, woordgroep of zin bevat altijd een kern; vóór deze kern vinden we kaderende of kleurende elementen,⁷ en achter de kern vinden we distinctieve elementen die deze kern nader preciseren, bepalen of nuanceren. In het vervolg zal ik vooral stilstaan bij het niveau van de *zin*.⁸ In filmtermen ziet dat er ongeveer zo uit:

kader	KERN	precisering
<i>decor, setting</i>	<i>acteurs & actie</i>	<i>zoom in</i>

7 Op zinsniveau spreken we van een *kader*, op het niveau van woordvorming en van woordgroepen van *kleur*.

8 Zie voor het niveau van de woordvorming en de woordgroep Hulstaert (2016: 19-22).

Dit principe bepaalt de volgorde van de woordgroepen, en de schikking van hoofd- en bijzinnen. Kaderende elementen kleuren de kernzin, voorzien deze van een setting en context en vormen als het ware het ‘decor’ waartegen de handeling zich zal afspelen; we kunnen dan denken aan bijwoorden, naamwoordgroepen in de ablativus, de ablativus absolutus, voorzetselgroepen en bijwoordelijke bijzinnen van tijd, feitelijke voorwaarde, toegeving, vergelijking of oorzakelijke reden. Hierna volgt de kernzin, die ik hieronder nader zal toelichten. Preciserende elementen geven een nadere bepaling bij de gehele kernzin (in de vorm van bijwoordelijke bijzinnen van doel, gevolg, beperkende voorwaarde of verklarende reden), of een element uit de kernzin (veelal in de vorm van een bijvoeglijke bijzin); ook argumentbijzinnen worden gezien als een *precisering* bij de *kern*.⁹ We kunnen overigens een accentverschuiving zien in de loop van de periode waarin onze schoolauteurs leefden. De auteurs uit de 1^e eeuw vóór Christus, waaronder dus Livius, maar ook Cicero en Caesar, bouwen het *kader* van de zin vaak sterker uit; bij latere auteurs zoals Plinius verplaatst het gewicht van de zin zich naar rechts en wordt vooral de *precisering* uitgewerkt, terwijl het werkwoord naar voren schuift, zonder dat dit bijzondere waarde heeft.¹⁰

Een typische Latijnse kernzin opent met een naamwoordelijk blok, gevolgd door een werkwoordelijk blok. In het naamwoordelijk blok vinden we de personen of zaken die in deze zin een rol spelen, in het werkwoordelijk blok het werkwoord voorafgegaan door eventuele kleurende bepalingen:

naamwoordelijk blok			werkwoordelijk blok		
hoofddrol (perspectief)	2 ^e speler (objectief)	3 ^e speler (betrokkene)	vertrekpunt / eindpunt	wijze / instrument	relatie
			(kleurende elementen)		

Als eerste in de kernzin vinden we het element dat het *perspectief* of de *hoofddrol* vormt: de persoon of zaak die als eerste getoond wordt en waar de informatie in de zin aan gekoppeld wordt. De beide termen geven elk een

9 De term ‘inzoomen’ kunnen we breed opvatten: soms focust de auteur op één element uit de kernzin, soms krijgen we een inkijkje in het hoofd van de handelende persoon, als in de bijzin het motief van de actie verteld wordt.

10 Verbaal (2015: 27-29); Hulstaert (2016: 45-47). Hulstaert vergelijkt deze ontwikkeling van het Latijn van een linksgeoriënteerde taal naar een rechtsgeoriënteerde taal met een gelijksoortige ontwikkeling in andere Indo-Europese talen waaronder het Nederlands. Doordat het gezegde naar voren schuift, lijkt de woordvolgorde bij de auteurs uit de Keizertijd al meer op die in het moderne Nederlands.

belangrijk aspect van de rol van dit element weer: de geboden informatie vertrekt vanuit het standpunt van deze persoon of zaak, en deze speelt een centrale rol in de zin. Dan komt een *tweede speler* (het objectief) in beeld: de persoon of zaak waar het perspectief zich op richt. Eventueel volgt daarna nog een *derde speler* (de betrokkene), die betrokken is bij de relatie, maar op een minder directe manier. In het werkwoordelijk blok komen we uiteindelijk te weten wat de exacte relatie is tussen de spelers; in een neutrale zin drukt het werkwoord deze relatie uit. Wanneer we *binnen* de kernzin een bijzin (of participiumgroep of voorzetselgroep) tegenkomen, moeten we deze veelal interpreteren als een precisering bij de zojuist genoemde speler, of als een kader bij de eerstvolgende werkwoordsvorm.

We zijn gewend het werkwoord als de kern van de zin te zien, maar de woordvolgorde suggereert eerder dat het werkwoord de verschillende losse eindjes in de zin bij elkaar neemt en zo afsluit. Op grond van de serie naamwoorden en bepalingen had een Romein al een redelijke verwachting van wat het werkwoord zou inhouden – net zoals we in een filmscène vaak al kunnen aanvoelen wat er gaat gebeuren op grond van de getoonde personages en voorwerpen.¹¹ In het Nederlands kunnen we dit principe illustreren met een voltooide tijd:

- (2) De Romeinen hebben hun legers inmiddels al naar de grenzen van het rijk...
- (3) Dit boek had Marcus graag aan Livia...

Ook zonder hoofdwerkwoord is de strekking van deze zinnen duidelijk: er heeft een troepenverplaatsing plaatsgevonden, en Livia had de ontvanger van Marcus' boek moeten zijn. Het werkwoord voegt hieraan de precieze relatie toe (gestuurd, verplaatst, verbannen; gegeven, cadeau gedaan, gestuurd).

Het perspectief of de hoofdrol is vaak het grammaticale onderwerp van de zin, zoals de tweede speler vaak het lijdend voorwerp zal zijn. In een neutrale zin vallen de syntactische functies samen met deze inhoudelijke posities:¹²

inhoudelijke posities	hoofdrol (perspectief)	2 ^e speler	3 ^e speler	kleurende elementen bij de relatie	relatie
syntactische functies	onderwerp	lijd. vw	meew. vw	bijwoordelijke bepaling (BWB)	gezegde

11 Verbaal (2015: 19); Hulstaert (2016: 22). Verbaal stelt dan ook dat de kern van de zin in het nominale blok te vinden is.

12 De theorie van Verbaal is deels afgeleid van de 'neutrale woordvolgorde' die Devine en Stephens (2006: 79) poneren voor het Latijn (zij het op basis van puur syntactische functies).

Dat hoeft echter niet. De syntactische functies kunnen op verschillende plaatsen in de zin staan, maar de inhoudelijke posities blijven gelijk. De plaatjes in afbeelding 1 zijn bedoeld om zulke verschillen in weergave te illustreren, elk te lezen van links naar rechts; elke zin/scène heeft de vaste volgorde hoofdrol – 2e speler – 3e speler – relatie.

Afbeelding 1. Bron: links: iStock, credit: Vasyl Dolmatov, onbewerkt. Standaardlicentie. Midden en rechts: iStock, credit: Peoplelmages, eigen bewerking. Standaardlicentie.

Een voorbeeld uit Livius hiervan vinden we in de volgende zin:

(4)	<i>syntaxis</i>	<i>positie</i>	<i>parafrase</i>
<i>Fessis</i>	meew.vw.	hoofdrol	ze zijn afgemat
<i>taedio tot malorum</i>	BWB	↳ precisering	door afkeer van zoveel ellende
<i>nivis etiam casus,</i>	onderwerp	2 ^e speler	nu ook nog sneeuwval
<i>occidente iam sidere Vergiliarum,</i>	abl.abs.	↳ precisering	omdat de Plejaden al ondergaan (<i>en het dus oktober/november is</i>)
<i>ingentem terrorem adiecit.</i>	lijd.vw. + gezegde	relatie	dat boezemt hun enorme angst in
(Livius 21.35)			

Hannibals soldaten hebben met veel moeite de top van de Alpen bereikt. Zij vormen het perspectief bij deze zin (*fessis*); hun vermoeidheid wordt nog verder uitgewerkt door *taedio tot malorum*: ze zijn moe en hebben helemaal genoeg van alle ellende. Uit het feit dat de soldaten in de dativus gepresenteerd worden (wat een spanningsveld oplevert met de verwachte naamval van de hoofdrol, namelijk de nominativus),¹³ kunnen we opmaken dat we dan wel door hun ogen de handeling bezien, maar dat ze een meer

13 Waarom geen ablativus? Dat zou in deze positie alleen kunnen bij een ablativus absolutus, en dan zou er *fessis militibus* gestaan hebben.

lijdzame rol zullen spelen. Dan komt de tweede speler in beeld: *nivis etiam casus*: het gaat ook nog sneeuwen! Hierna volgt extra informatie in de vorm van een ablativus absolutus *occidente iam sidere Vergiliarum*: de Plejaden gaan onder, wat betekent dat nu een seizoen met meer neerslag zal aanbreken; dit zal dus niet de laatste sneeuw zijn. We kunnen ons voorstellen wat deze sneeuwval doet met de gemoedrust van de vermoeide soldaten die nog midden in de bergen zitten, en de relatie aan het eind van de zin bevestigt dit: ze worden doodsbang. *ingentem terrorem* vormt samen met *adiecit* min of meer één woordgroep, 'heel erg bang maken'.¹⁴ De regisseur Livius toont ons eerst van dichtbij de vermoeide gezichten van de soldaten; dan draait de camera naar de sneeuw die begint te vallen, en de dreigende nieuwe buien in de verte; daarna draait de camera weer terug naar de soldaten en toont ons de uitwerking op hun gezichten: pure angst.

Deze methode is vooral een hulpmiddel om eenvoudiger en met meer aandacht voor de woordvolgorde te lezen, en daardoor meer inzicht in het Latijn te krijgen; de analyse is geen doel op zich. Voor leerlingen is het voornamelijk van belang om te letten op de volgorde waarin de spelers gepresenteerd worden (hoe wordt onze blik geleid?), en is het nuttig om tussenliggende bepalingen te duiden: gaat het om een precisering bij het voorgaande, of een kader bij wat volgt? Het betreft een taal, geen wiskunde; er zijn soms meerdere interpretaties mogelijk. Dit kan stof voor een gesprek in de klas opleveren. Ook de spanning die ontstaat wanneer de inhoudelijke posities niet overeenkomen met de verwachte syntactische functies, is een interessant onderwerp voor interpretatie.

3 Kola

In feite is de positionele methode dus een manier om *iedere* zin met een verwachting in te gaan en lineair te lezen volgens een vaste benadering. Hulstaert combineert deze methode met het lezen van de tekst in een kolometrische indeling. Door van links naar rechts te lezen in kola benaderen we de manier waarop de Romeinen de tekst lazen of vaker nog voorgelezen kregen. Door de tekst in lange blokken aan te bieden die we soms kriskras

¹⁴ Een voorwerp op de positie vlak vóór het gezegde is vaak eerder een inwendig object dat met het gezegde samensmelt tot één 'verbo-nominale constructie' (Hulstaert 2016: 23-24). Door in plaats van het werkwoord *terrere* te kiezen voor een uitdrukking die hij kan versterken met een adjectivum weet Livius ook aan het eind van de zin (normaal een wat zwakkere positie) veel nadruk te creëren.

benaderen maken we het onze leerlingen momenteel moeilijker dan de oorspronkelijke doelgroep, terwijl de hedendaagse leerling ook nog moet ‘dealen’ met de kloof van een heel andere cultuur en een heel ander taalsysteem. Lezen met een kolometrische indeling maakt de tekst veel toegankelijker, zoals ik zelf ervaren heb bij studenten en leerlingen. Daardoor ontstaat er meer ruimte om aandacht te besteden aan het begrip van de tekst als geheel en de literaire kwaliteiten ervan.

De theorie rondom kolometrie is in dit nummer door Remco Regtuit al uitvoerig besproken voor het Grieks. Ik zal me daarom hier beperken tot enkele principes om kola te herkennen in het Latijn, meer in het bijzonder bij Livius, en de manieren waarop het lezen in kola ons inzicht biedt in de lijn van de zin en de tekst.

Een *kolon* is een groep woorden die samen uitgesproken worden, en één idee of beeld toevoegen aan de zin. Vaak valt een kolon samen met een woordgroep: woorden die een grammaticale en inhoudelijke eenheid vormen. Eén manier om kola vast te stellen is dus om per woord te bezien of het inhoudelijk en grammaticaal nog bij de voorgaande woorden genomen kan worden, of een nieuwe woordgroep begint. Voor het gemak herhaal ik hier uit het werk van Hulstaert en Regtuit het overzicht van Fraenkel van grammaticale constructies die een kolon kunnen vormen:¹⁵

- NG uitgebouwde naamwoordgroep in iedere naamval
- VG uitgebouwde voorzetselgroep
- PTC participiumwoordgroep (waaronder ablativus absolutus en AcP)
- INF infinitivuswoordgroep (waaronder AcI)
- BZ bijzin
- KERN korte kernzin (werkwoord met een enkele aanvulling, zoals onderwerp en/of lijdend voorwerp zonder verdere bepalingen)
- BIJST bijstelling
- OPM opmaat¹⁶

Anders dan het Grieks heeft het Latijn weinig woorden die op de tweede positie van een kolon *moeten* staan (en waaraan we dus makkelijker de kolongrenzen kunnen herkennen), al zijn er wel diverse typen woorden die een voorkeur geven aan deze positie. De partikels *autem*, *vero* en *enim* komen

¹⁵ Fraenkel (1933: 118-122); Regtuit in dit nummer.

¹⁶ Een kolon van één woord aan het begin van de zin dat inleidt hoe de zin gelezen kan worden, zoals *itaque*, *ergo* en *praeterea*. Ook een losse eigennaam kan een zin openen, maar dat is een zelfstandige inhoud die eerder als titel voor de zin gezien kan worden dan als opmaat (Hulstaert 2016: 60).

vrijwel altijd op de tweede positie, *igitur*, *ergo* en *tamen* dikwijls;¹⁷ *quoque* en *quidem* staan op de tweede positie van hun woordgroep. De enclitica *-ne*, *-que* en *-ve* komen natuurlijk ook nooit op de eerste positie, maar kunnen ook later in een kolon voorkomen dan de tweede plek. Onbepaalde en persoonlijke pronomina, en vormen van *esse*, zijn eveneens vaak enclitisch en volgen een voegwoord of benadrukt woord (dat echter niet het eerste woord van het kolon hoeft te zijn).¹⁸

Hoewel partikels en enclitische woorden dus maar beperkt behulpzaam zijn, helpt een Romeinse auteur zijn lezer op een andere manier om de grenzen van kola vast te stellen. Het eerste en laatste woord van een kolon hangen in de regel inhoudelijk, grammaticaal en/of stilistisch samen. Enkele voorbeelden uit Livius 21.34:¹⁹

- (5) adjectivum en substantivum *ad frequentem cultoribus alium, ut inter montanos, populum*
- (6) onderwerp en werkwoord²⁰ *obsidibus quos dabant acceptis*
- (7) voegwoord en werkwoord *nisi firmata extrema agminis fuissent*²¹

Deze techniek creëert regelmatig een hyperbaton, waarbij het woord waarop de nadruk ligt aan het begin geplaatst wordt, zoals in het vervolg op voorbeeld (7): *ingens in eo saltu accipienda clades fuerit*. De plaatsing van *clades* binnen het gezegde resulteert weer in een verbo-nominale constructie: ze zouden verslagen zijn, en wel verpletterend (*ingens*).

Ook allitteratie heeft een functie bij het markeren van de grenzen van een kolon; het kan het begin- en eindwoord samenbinden (zoals bij voorbeeld 7 hierboven), of helpt de lezer bij het herkennen van een uitbreiding van de woordgroep:

- (8) *vigorem in voltu vimque in oculis* (21.4)
- (9) *ad extremum periculi ac prope perniciem* (21.34)

17 Spevak (2010: 16-17); Pinkster (2021: paragraaf 23.21).

18 Fraenkel (1933: 123); Adams (1994a; 1994b); Pinkster (2021: paragraaf 23.30-33).

19 Meer voorbeelden in Hulstaert (2016: 63). De gebruikte teksteditie is die van het Centraal Examen: de OCT-tekst van Walters en Conway (1929) voor *Ab urbe condita* 21-25 en Conway en Johnson (1935) voor boeken 26-30.

20 Deze wijze van afbakening valt met name bij de Acl en participiumconstructies duidelijk te zien, maar komt ook in finiete zinnen voor.

21 De combinatie van *nisi* en het ppp. *firmata* suggereert dat er nog een coniunctivus van *esse* zal komen; deze sluit het kolon dan ook af.

Woordgroepen lopen niet door elkaar; een woord dat inhoudelijk en grammaticaal nauw bij één bepaalde woordgroep hoort, wordt niet binnen een andere woordgroep geplaatst.²² In principe kunnen we daardoor woordgroep voor woordgroep lezen: elke woordgroep is een afgeronde eenheid. Een auteur kan een woordgroep echter wel onderbreken met een andere woordgroep wanneer deze nauw betrokken is op de eerste (en Livius doet dit regelmatig); deze nieuwe woordgroep moet eerst afgesloten worden vóór de eerste woordgroep verdergaat. Hulstaert noemt dit verschijnsel ‘omarmende woordgroepen’.²³ We treffen dit onder meer aan bij de zin waar voorbeeld (7) deel van uitmaakt; Hannibals troepen moeten zich verweren tegen een hinderlaag van de bergbewoners.²⁴

(10)		
<i>In eos versa peditum acies</i>	1	Tegen hen werd weerstand geleverd door Hannibals infanterie,
<i>haud dubium fecit</i>	2	een gevecht dat geen twijfel liet bestaan
<i>quin,</i>	3a[	dat zonder versterking aan het eind van de colonne er verpletterend daar verloren zou zijn.
<i>nisi firmata extrema agminis fuissent,</i>	4	
<i>ingens in eo saltu accipienda clades fuerit.</i>	]3b	
(Livius 21.34)		

De kola zijn volgens een logische lijn geschikt. Zoals gezegd voegt ieder kolon een nieuw element toe aan het verhaal of de gedachtegang. Het is nuttig om in de klas te letten op de volgorde die de auteur daarbij kiest: hoe gaat hij als regisseur te werk? Hierboven is reeds beschreven dat een zin is opgebouwd volgens het principe kader – kern – precisering.²⁵ Parallel daaraan kunnen we nog andere principes onderscheiden. In een narratieve tekst volgt de opeenvolging van woordgroepen vaak de chronologie van de gebeurtenissen; in een meer argumentatief tekstgedeelte herkennen we in de volgorde van kola de stappen in een gedachtegang. Als we zelf die volgorde

22 Dit wordt *domain integrity* genoemd; Hulstaert (2016: 61-62); Pinkster (2021: paragraaf 23.7).
23 Hulstaert (2016: 62-63).
24 Het ‘openen’ en ‘sluiten’ van woordgroep 3 is gemarkeerd met a[en]b. De boog laat zien hoe 4 omarmd wordt door 3; als 4 zelf ook een omarmende woordgroep zou vormen, moet 4b afgesloten zijn vóór 3b verder gaat.
25 Er is een duidelijke correlatie met de syntactische typen van de kola: bijzinnen, participiumgroepen en naamwoordgroepen in de ablativus vinden we bijvoorbeeld met name in het kader en de precisering.

niet respecteren bij het lezen van de tekst, missen we dus een belangrijk deel van wat de auteur ons wil zeggen!

4 Analyse van passages uit Livius

Om de theorie concreet te maken, bespreek ik in tabel 1 een passage uit het eindexamenpensum van 2024. In de eerste kolom staan de kola; in de tweede de volgnummers van de kola per zin. Wanneer een kolon aan begin en eind wordt afgebakend door twee woorden die bij elkaar horen (bijvoorbeeld adjectivum + substantivum), zijn deze woorden vetgedrukt. Wanneer een kolon door één of meer andere kola onderbroken wordt (een omarmende constructie), is deze omarmende constructie gemarkeerd met ‘a[’ (begin van het kolon) en ‘]b’ (einde). In de derde kolom staat een syntactische analyse van de woordgroep in het kolon; de afkortingen verwijzen naar de acht kolontypen van Fraenkel. De vierde kolom vermeldt de inhoudelijke positie volgens de positionele methode (vetgedrukt), en waar relevant verdere interpretatieve opmerkingen. In elke hoofdzin, maar ook binnen iedere ingebedde predicatie (bijzin, Acl of participiumgroep), vinden we de posities hoofdrol – 2^e speler – 3^e speler – relatie; omwille van de leesbaarheid heb ik niet *alle* ingebedde predicaties uitgesplitst. De laatste kolom bevat per kolon een parafrase (geen vertaling), zodat de opeenvolging van beelden of ideeën duidelijk zichtbaar is.

Tabel 1. Livius 21.35: Hannibal trekt de Alpen over.

Het leger van Hannibal is aangevallen tijdens hun tocht over de Alpen, waarbij de bergbewoners erin geslaagd zijn het leger in tweeën te splitsen; Hannibal moet één nacht doorbrengen zonder zijn bagage en ruitrij.

nr.		synt.	positie / interpretatie		parafrase
[1] <i>Postero die iam segnius intercursantibus barbaris iunctae copiae</i>	1	NG	kader (tijdsbepaling)		De volgende dag is er minder activiteit tussen Hannibals legerdelen door de barbaren en (dus) verbinden de Carthagers de troepen weer
	2	PTC (abl. abs.)	kader (situatieschets, oorzaak)		
	3	KERN	zinskern ; na de eerdere scheiding gaat deze zin over 'herenigen' (<i>iunctae</i> , dat als hoofdrol voorop staat)		
	4a[	begin KERN	nieuwe zin, waarin saltus hoofdrol is; nog onvolledig kolon; Hannibal kan zich weer richten op zijn doel: de beklimming.		
<i>haud sine clade, maiore tamen iumentorum quam hominum pernicie, superatus.</i>	5	VG	kleur bij relatie		wordt niet zonder verliezen, maar met meer verlies van lastdieren dan van mensen, bedwongen
	6	NG	↳ precisering (<i>tamen</i>) bij 5		
	]4b	rest KERN	relatie ; omarmende constructie + alliteratie met begin van kolon (4a)		

We zien een nieuwe dag aanbreken, en de bergbewoners zijn minder actief, zodat Hannibals troepen zich weer samenvoegen. De bergpas zelf wordt als laatste 'vijand' neergezet: deze zorgt voor *clades* (wat ook 'nederlaag' kan betekenen'), maar is uiteindelijk *superatus* ('beklommen', maar ook 'overwonnen').

nr.	synt.	positie / interpretatie	parafrase
[2]	Inde montani	1a[begin KERN	Daarna (een nieuwe actie van) de bergbewoners
	pauciores iam	2 NG (pred.)	ze waren al minder talrijk
	et latrocinii magis quam belli more	3 NG	meer een roofoverval dan oorlogvoering, zo was hun methode
	concurabant	]1b rest KERN	zo voerden ze aanvallen uit
	modo in primum,		
		4 VG	de ene keer vooraan
	modo in novissimum agmen,	5 VG	de andere keer aan het eind van de colonne
	utcumque	6 begin BZ	al naar gelang één van de volgende opties gold:
	aut locus opportunitatem daret	7 BZ 1	1. de locatie bood gelegenheid
			2. mensen die te ver vooruit waren of juist achterbleven boden een aanvalskans
	aut progressi morative aliquam occasionem fecissent.	8 BZ 2	
Een zin met veel parallele constructies. We verwachten hierna een reactie van Hannibal.			

26 Een 'anker' staat altijd aan het begin van de zin en koppelt deze aan de vorige; zie Hulstaert (2016: 64-65).

27 Dit lange kolon zouden we ook in tweeën kunnen splitsen na *morative*: uitgebouwd subject + rest korte kernzin. De constructie is echter parallel aan kolon 7, maar uitgebreider.

nr.	synt.	positie / interpretatie	parafrase
[3] <i>Elephanti</i>	1a[	hoofddrol ²⁸	De olifanten doen iets (<i>misschien als verdediging?</i>) over de nauwe paden werden ze alleen met groot oponthoud voortgedreven; dus enerzijds vertraging anderzijds: beveiliging tegen vijanden
<i>sicut per artas vias magna mora agebantur,</i>	2 BZ	↳ preciserend bij 1; <i>sicut</i> roept een volgend 'zo' op; ²⁹ <i>per artas vias</i> = oorzaak <i>magna mora</i> = resultaat <i>ita</i> : tegenhanger van 2; <i>tutum</i> = 2^e speler ; <i>tutum</i> staat niet op zichzelf, dus onvolledig kolon; <i>ab hostibus</i> is een preciserend bij <i>tutum</i>	
<i>ita tutum ab hostibus</i>	3a[NG	↳ preciserend bij 3: waar? ↳ preciserend bij 3+4: waarom?	
<i>quacumque incederent,</i>	4 BZ		overal waar de olifanten liepen omdat [de vijanden], ³⁰ die geen olifanten gewend waren, niet dichterbij durfden te komen dát (die veiligheid) boden ze aan de colonne
<i>quia insuetis adeundi propius metus erat,</i>	5 BZ		
<i>agmen praebebant.</i>	]3b en	relatie ; <i>tutum</i> ... <i>agmen</i> is omarmend; <i>tutum</i> is dominant, <i>agmen</i> is niet meer onverwacht	
	]1b		
We zien de olifanten op de smalle paadjes maar moeizaam vooruitgaan, maar ook hun afschrikwekkende werking op de vijanden, die op een afstand blijven; tenslotte zoomen we uit naar de colonne, die zo veiliger was.			

28 Als los woord aan het begin van de zin fungeert *elephanti* als thematische aankondiging. Dit zien we vaker bij eigennamen (zie noot 16).

29 Voor *sicut* ... *ita* ... volgen beide examenbundels Pinkster sv. *sicut* 1 '*sicut* ... *ita* ook *adversatief* weliswaar ... maar'. De correlatie 'zoals ... zo' kunnen we wellicht als volgt opvatten: 'Net zoals het leger *last* ondervond van de olifanten, hadden ze er evenveel ook *profijt* van'. Doordat *ita* direct gevolgd wordt door *tutum* (dat contrasteert met *mora*), is het makkelijker voor een lezer om de correlatie *adversatief* op te vatten.

30 De vijanden worden nergens grammaticaal subject; hierdoor blijven de olifanten de actoren in de zin.

nr.		synt.	positie / interpretatie		parafrase
[4] Nono die	1	NG	kader		Op de negende dag (de vorige scène is dus afgerond)
	2	KERN	kleur + relatie		de hoogste pas van de Alpen wordt bereikt
	3	VG	precisering: hoe precies?		langs zeer vele omwegen en dwaaltochten
	4a[	begin BZ	precisering bij errores binnen BZ: hoofdrol		over die dwaaltochten komt nog meer (waar- schijnlijk de oorzaak ervan, gezien de <i>accusativus</i>)
	5	NG	2° speler in twee delen; hier oorzaak 1		enerzijds het bedrog van de gidsen
	6	BZ	oorzaak 2 wordt voorafgegaan door een kader; tegenover <i>fraus</i> staat <i>fides non esset</i>		anderzijds, wanneer vrouwen in hen er niet was
	7	NG	uitbreiding 2° speler = oorzaak 2; <i>temere</i> nader gepreciseerd door <i>coniectantibus iter</i>		het op goed geluk binnengaan van valleien door mensen die gokten naar de route
	14b	rest BZ	relatie		die twee dingen zorgden voor de dwaaltochten.

Deze zin heeft geen expliciet perspectief; impliciet zullen we de *agmen* uit de vorige zin als perspectief aanvullen. De zin begint met het eindresultaat (de top werd bereikt), maar de nadruk ligt vervolgens op het 'hoe'. Hannibal zelf speelt geen hoofdrol in deze zin, de *fraus* van de gidsen en de gissingen van zijn eigen mensen des te meer.

31 Ook hier is het mogelijk te splitsen in *temere initiae valles* | *a coniectantibus iter*, maar de t's en i's houden dit kolon bijeen.

nr.		synt.	positie / interpretatie	parafrase
[5] <i>Biduūm in iugo stativa habita</i>		1	KERN	Twee dagen was er op de pas een vast legerkamp de soldaten waren vermoeid door inspanning en strijd hun werd rust gegeven
fessisque labore ac pugnando		2	NG	
<i>quies data militibus;</i>		3	KERN	
			<i>quies</i> = 2 ^e speler <i>data</i> = relatie ; <i>militibus</i> is preciserend bij <i>fessis</i> en sluit het kolon af; de slotpositie helpt in de overgang naar volgend <i>iumenta</i>	
<i>iumentaque aliquot,</i>		4a[	begin KERN	en een aantal lastdieren
<i>quae prolapsa in rupibus erant;</i>		5	BZ	die waren uitgegleden op de rotsen
<i>sequendo vestigia agminis</i>		6	INF (ger.)	hadden de sporen van de colonne gevolgd
<i>in castra pervenere.</i>		14b	einde KERN	en bereikten zo het kamp.
De zin begint met de tijdsspanne waarbinnen en plaats waar de handelingen zullen plaatsvinden. In het tweede deel zien we eerst de vermoede soldaten, en dan de rust die ze krijgen. Uit de vorige zinnen kunnen we bij <i>fessis</i> automatisch ‘de soldaten’ als kern aanvullen; wanneer <i>militibus</i> in de zin verschijnt, dient het dan ook om het tweede zinsdeel af te sluiten, en vormt het een opmaat naar de volgende hoofdzin: <i>iumenta</i> . Het laatste deel van de zin is duidelijk chronologisch opgebouwd: de dieren waren uitgegleden, volgden de sporen en bereikten het kamp. Een korte onderbreking, en een terugkeer van verloren gewaande dieren: is de situatie nu meer hoopvol?				

nr.	synt.	positie / interpretatie	parafrase
[6] <i>Fessis taedio tot malorum</i>	1 NG	hoofdtrol + precisering ; door herhaling van <i>fessis</i> vullen we <i>militibus</i> in gedachten aan	de soldaten zijn vermoeid en zijn helemaal klaar met alle ellende
<i>nivis etiam casus,</i>	2 NG	2^e speler ; <i>nivis</i> staat nadrukkelijk vóór zijn kern	ook nog sneeuw!
<i>occidente iam sidere Vergiliarum,</i>	3 PTC (abl. abs.)	↳ precisering bij 2 (verklaring)	omdat de Plejaden al ondergaan (en het dus oktober/november is)
<i>ingentem terrorem adiecit.</i>	4 KERN	relatie	dat boezemde hun grote angst in.
Na de rust van de vorige zin dreigt een nieuwe ramp. We zien de vermoeide soldaten en volgen hun blik naar de vallende sneeuw; de ablativus absolutus expliciteert hun gedachten: het sneeuwseizoen gaat nu beginnen. De camera draait weer terug naar de soldaten en laat de uitwerking zien: enorme angst! Wat zal Hannibal nu doen?			

nr.	synt.	positie / interpretatie	parafrase
[7]	VG	kader	Overall ligt sneeuw en het leger moet er doorheen (<i>per</i>).
cum	2a[	kader bij hoofdzin	
signis prima luce motis	3	kader van bijzin	bij de dageraad is er opgebroken (om zo ver mogelijk te komen?)
segniter agmen incederet	]2b	kern van bijzin; <i>segniter</i> prominent vooraan als hoofdzin	slechts langzaam komt de colonne vooruit
pigritiaque et desperatio	4	nieuw deel van BZ;	lusteloosheid en wanhoop
in omnium voltu emineret,	5	hoofdzin (nu ook focus op emotie)	waren op ieders gezicht te lezen
praegressus signa Hannibal	6	kleur + relatie parallellie met 2b: werkwoord aan het eind sluit dit kolon en de bijzin af begin van kern (de reactie van Hannibal) <i>praegressus</i> is hoofdzin , Hannibal is daarbij preciserend	iemand rijdt vooruit: Hannibal
in promunturio quodam,	7	kleur bij volgend werkwoord (<i>consistere</i>): waar?	op een uitloper (zal iets gebeuren)
unde longe ac late prospectus erat,	8	↳ precisering bij 7: wat is daar?	vanwaar er wijd en zijd uitzicht was,
consistere iussis militibus	9	2^e speler ; <i>consistere</i> sluit aan bij 7+8, <i>militibus</i> bij vervolg	dáár moeten de soldaten halt houden (dativus: ze zijn ergens bij betrokken)
Italiam ostentat	10	3^e speler + relatie ; einde kern	Hannibal toont hun Italië
subjectosque Alpinis montibus Circumpadanos campos ,	11	precisering bij 10 de uitgebreide frase, rijk aan lange lettergrepen, suggereert de uitgestrektheid	en aan de voet van de Alpen de velden rond de Po;

<i>moeniaque eos tum transcendere</i>	12	INF	AcI, verdere preciserig bij <i>ostentat</i> (nieuwe aanvulling, op één lijn met 11); hierbinnen: <i>moenia</i> = hoofdrol; <i>eos</i> = 2 ^e speler; <i>transcendere</i> = relatie	de muren, die gaan ze op dat moment over,
<i>non Italiae modo sed etiam urbis Romanae;</i>	13	NG	preciserig bij <i>moenia</i>	niet alleen van Italië maar zelfs van de stad Rome;
<i>cetera plana, proclivia fore;</i>	14	INF	2 ^e AcI, nog altijd bij <i>ostentat</i> ; binnen AcI: hoofdrol + relatie	de rest (van de route) zal vlak en naar beneden zijn;
<i>uno aut summum altero proelio</i>	15	NG	begin 3 ^e AcI; hoofdrol (middel)	nog één of hoogstens twee gevechten,
<i>arcem et caput Italiae</i>	16	NG	naamw.groep; 2 ^e speler (doel)	en de citadel en hoofdstad van Italië
<i>in manu ac potestate habituros.</i>	17	INF	relatie (doel bereikt)	zal in hun handen en macht zijn!
Deze prachtige periode is heel filmisch. We zien eerst het decor: de sneeuw, het leger dat al sinds vroeg op pad is en maar moeizaam vooruitkomt; de verteller zoomt in op de wanhoop op ieders gezicht. Dan begint de kernzin: er rijdt iemand vooruit – het is Hannibal. We zien een uitloper met weids uitzicht en de soldaten die daar moeten stilhouden, en dan wijst Hannibal op: Italië! De Povlakte die zich uitstrekt, maar ook, in figuurlijke zin, nu uitzicht op Rome zelf. In de preciserig zoomen we verder in en horen Hannibal spreken. In de drie opeenvolgende AcI's vormt de hoofdrol de rode draad in zijn woorden van hoop: de 'muren' zijn overwonnen (dus het moeilijkste is geweest), de rest is nu makkelijker, en nog maar één of twee gevechten vóór het einddoel: Rome in hun bezit. Ziehier Hannibals antwoord op de ellende die in de vorige zin geïntroduceerd werd.				

Deze zeven zinnen vormen samen een goede illustratie van de verschillende facetten van de theorie op zinsniveau: kader (goed zichtbaar in zin 1), precisering (zinnen 2 en 4), omarmende constructies (zin 3), een hoofdrol die niet in de nominativus staat (zinnen 5 en 6), en alle aspecten bij elkaar in de volwaardige periode in zin 7.

De analyse van een tweede passage (Livius 26.18: *Scipio Minor tot opperbevelhebber gekozen*, waarin meer retorische elementen voorkomen) is te vinden als online bijlage; zie hiervoor **Bijlage bij Lampas 57.1** op aup-online.com/archief-lampas, of gebruik de QR-code onderaan dit artikel.

5 Conclusie en nawoord

Livius' perioden zijn lang en dramatisch, en worden vaak als moeilijk ervaren. Toch maken we het onze leerlingen moeilijker dan nodig is, en ook moeilijker dan het voor de oorspronkelijke lezers was (die de lange zinnen in veel kortere stukjes indeelden), en dat terwijl de leerling al een kloof in tijd en cultuur te overbruggen heeft. Een betrekkelijk eenvoudige stap is om in de klas lineair, middels een kolometrische indeling te gaan lezen; een nadere verdieping is om de zin zich (kolon voor kolon) volgens de inhoudelijke posities van de positionele leesmethode te laten ontvouwen.³² Hulstaert bepleit zeer terecht om de tekst eerst te 'beleven', waarvoor een parafrase per kolon prima werkt. Praktisch kan dat op verschillende manieren:³³ (i) klassikaal lezen via een powerpoint waarbij steeds een nieuw kolon in beeld komt, en met de klas besproken wordt wat voor type woordgroep dit kolon bevat, welke inhoudelijke positie aan de beurt is, en wat het kolon toevoegt aan de gedachtenlijn of 'filmsène'; (ii) (af en toe) zelfstandig (of docentgestuurd) werken met werkbladen met vijf kolommen: de kola, kolonnummer, syntaxis, positie en inhoud (een parafrase + eventuele verwachtingen); zo is voor elk van deze aspecten de lijn eenvoudig onder elkaar zichtbaar. Daarna volgt een bespreking van de zin als geheel, met aandacht voor stilistische middelen zoals bijvoorbeeld alliteratie, anafoor, chiasme en parallelle (die door de kolometrische indeling mooi onder elkaar gevisualiseerd worden) en indien gewenst een nadere syntactische analyse. Een andere mogelijke werkvorm is de leerling te vragen expliciet te visualiseren, bijvoorbeeld met een tekening, stripverhaal, geschreven

32 Idealiter leren de leerlingen al vanaf de onderbouw om te denken in woordgroepen, maar ook bij een start pas in het examenjaar levert de methode meer tekstinzicht op bij de leerlingen.

33 Zie voor meer praktische tips Hulstaert (2016: 119-125).

‘filmscript’ of uitbeelden van de zin. Daarna *kunnen* we ook nog afsluiten met een vertaling van de gehele zin, maar dat hoeft niet bij iedere zin: het doel van tekstbegrip is immers al bereikt.

Naar aanleiding van deze methode sluit ik af met een korte prikkelende beschouwing die raakt aan de kern van de lespraktijk. Een vraag die we onszelf vaker mogen stellen, is *waarom precies* we de Latijnse teksten in het origineel lezen met leerlingen; en dit is geen betoog om dat niet langer te doen – integendeel. De hoofddoelstelling die we belijden is de ‘confrontatie van het eigene met het vreemde’ (Sicking 1971) en in recentere herformulering ‘intercultureel bewustzijn’ door de wisseling tussen het perspectief van toen en dat van nu (Van Oeveren 2019). Beide formuleringen veronderstellen een begrip van het perspectief van de Oudheid, en één van de manieren om de belevingswereld van een Griek of Romein te doorgronden is via de taal, die uiting geeft aan de manier waarop een antieke auteur de wereld die hij beschrijft ziet. Er zijn zaken die we niet uit een vertaling kunnen halen, maar waarvoor we het origineel nodig hebben; om er enige te noemen:

- de exacte volgorde van de informatie, en daarmee de lijn van de gedachtegang en opbouw van beelden in het verhaal;
- inzicht in de hiërarchie van de tekst (door aandacht voor tempus en aspect, anaforische woorden);
- stijlmiddelen en retorische woordplaatsing, en de effecten van klank en ritme;
- beeldspraak, ook de beeldspraak die inherent is aan het idioom van een taal.

Toch gooien we de facto onze doelstelling deels direct overboord door niet te lezen, maar te gaan vertalen – en met ‘vertalen’ bedoel ik letterlijk omzetten in het Nederlands, waarin een andere woordvolgorde geldt (en dus een andere volgorde in de informatiestructuur), stijlmiddelen vaak niet op dezelfde wijze weergegeven kunnen worden, beeldspraak dikwijls moet worden weg-vertaald,³⁴ en ambiguïteit in het Latijn door de keuze voor één Nederlandse vertaling wordt opgeheven. Zodra we vertaald hebben, richten leerlingen zich op het Nederlands en niet langer op het Latijn. Taalbeschouwing en het vermogen om complexe zinnen te begrijpen en in

34 We helpen leerlingen graag met precieze aantekeningen wanneer de betekenis ver afstaat van de ‘basisbetekenis’ (zo die er is) van een woord, maar dat heeft een prijs: bij een aantekening zoals ‘solvere: *hier*: vrijspreken’ mist de leerling het oorspronkelijke beeld van een aanklacht die als een keten de aangeklaagde bindt, en waarvan deze nu ‘losgemaakt’ wordt. Beeldspraak is een wezenlijk onderdeel van taal en cultuurbeleving.

het Nederlands weer te geven zijn nuttige vaardigheden, maar zijn niet het hoofddoel van ons vak, terwijl ze momenteel een centrale positie krijgen ten koste van aandacht voor de literaire kwaliteiten en gedachtengoed van het Latijnse origineel. Als we de klassieke auteurs serieus willen nemen, moet het dus veel eerder gaan om *lezen* dan (zo letterlijk mogelijk in lelijk Nederlands) *vertalen*.³⁵ En als we dan wel willen vertalen, dan liefst als oefening met een heel ander doel: om de zaken die we ontdekt hebben over woordvolgorde en stilistiek naar Nederlandse equivalenten te vertalen (dus niet letterlijk omzetten!) – een literaire vertaling dus, die als verdieping dient, en niet als vaste werkvorm.³⁶ Het is betreurenswaardig dat de positie van de proefvertaling in het CE vele docenten het gevoel geeft gebonden te zijn aan de (werk-/proef)vertaling als enige werkvorm. De positionele leesmethode biedt een volwaardige alternatieve vorm van *close reading*, met evenveel aandacht voor syntaxis en stilistiek;³⁷ ik nodig u dus graag uit om de tekst met leerlingen ook op een andere manier te beleven, als een film waarvan we mogen genieten.³⁸

Bibliografie

Adams, J.N. 1994a. *Wackernagel's law and the placement of the copula esse in Classical Latin*, Cambridge.

Adams, J.N. 1994b. 'Wackernagel's law and the position of unstressed personal pronouns in Classical Latin', *Transactions of the Philological Society* 92, 103-178.

Bartelds, D.C.E. 2018. 'Wat is er moeilijk aan woordenboekgebruik?', *Lampas* 51.3, 235-255.

35 Ook het eindrapport van de Verkenningcommissie uit 2010 (Kroon en Sluiter 2010) maakt sterk onderscheid tussen gezamenlijk lezen (wat zij vertalen noemen) en de toetsvorm van de proefvertaling (waar strikte toepassing van grammaticale regels centraal staat, niet tekstbegrip). Ik zou dus nog verder willen gaan: met een parafrase kunnen we vaak beter recht doen aan het Latijn dan met een werkvertaling.

36 Leerlingen leren bestaande literaire vertalingen zo ook meer waarderen (in plaats van opsporen wat de vertaler allemaal 'fout' heeft gedaan ten opzichte van het Latijn, als ware diens vertaling een werkvertaling).

37 Deze leesmethode op detailniveau kan uitstekend worden aangevuld met een bestudering van de spanningsbogen op passage- en boekniveau (de 'hele film'); zie hiervoor de bijdrage van Caroline Kroon in dit nummer.

38 Mijn grote dank gaat uit naar Remco Regtuit en Kristien Hulstaert voor hun waardevolle correcties, aanvullingen en suggesties bij eerdere versies van dit artikel. Ik dank ook de beide anonieme beoordelaars voor hun suggesties en kritische blik.

- Conway, R.S. en S.K. Johnson. 1935. *Titi Livi Ab Urbe Condita, Tomus IV: Libri XXVI-XXX*, Oxford.
- Devine, A.M. en L.D. Stephens. 2006. *Latin word order. Structured meaning and information*, Oxford.
- Feldherr, A. 1998. *Spectacle and society in Livy's history*, Berkeley.
- Fraenkel, E. 1933. 'Kolon und Satz II. Beobachtungen zur Gliederung des antiken Satzes', *Nachrichten der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften*, Göttingen, 197-213 (= 1964. *Kleine Beiträge zur klassischen Philologie*, Rome, 1.93-130).
- Hulstaert, K. 2016. *Latijn: lezen zien begrijpen. De positionele methode in de klas*, Gent.
- Hulstaert, K. 2017-2018. 'De tekst als film', *Kleio* 47.1-2, 50-66.
- Hupperts, C. en N. Koopman. 2023. *Hannibal en Scipio. Passages uit de derde decade van Livius' Ab urbe condita*, Leeuwarden.
- Jansen, T., F. Struyk en V. Hunink. 2023. *Wapens en woorden. Passages uit Livius' verslag over de Tweede Punische Oorlog*, Houten.
- Kroon, C.H.M. en I. Sluiter. 2010. *Het geheim van de blauwe broer. Eindrapport van de Verkenningcommissie Klassieke Talen*, Leiden/Enschede.
- Oeveren, C.D.P. van. 2019. *ITHAKA gaf je de reis. Op weg naar reflectie op het eigene en het vreemde in het literatuuronderwijs klassieke talen* (diss. VU), Amsterdam.
- Pinkster, H. 2021. *The Oxford Latin syntax. Volume II: The complex sentence and discourse*, Oxford.
- Spevak, O. 2010. *Constituent order in Classical Latin prose*, Amsterdam/Philadelphia.
- Ten Haaf, L. 2018. 'Cicero's *Pro Roscio Amerino* volgens de positionele lectruurmethode', *Lampas* 51.3, 256-274.
- Verbaal, W. 2015. 'Leren lezen als Romeinen. Niet enkel een kwestie van syntaxis!', *Didactica Classica Gandensia* 51, 7-38.
- Walters, C.F. en R.S. Conway. 1929. *Titi Livi Ab Urbe Condita, Tomus III: Libri XXI-XXV*, Oxford.

Over de auteur

Michiel van der Keur promoveerde in 2015 aan de Vrije Universiteit Amsterdam op een letterkundig en taalkundig commentaar op Silius Italicus' *Punica* 13 (te verschijnen bij OUP in 2024). Hij is werkzaam als docent Grieks en Latijn aan het Revis Lyceum in Doorn en daarnaast als onafhankelijk onderzoeker. Zijn onderzoek is gericht op intertekstualiteit, genre en narratieve structuur.

